

Συμβολή στην έρευνα
του Συντάγματος του Ρήγα:
Το σημαντικό χειρόγραφο Κυθήρων

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Συμβολή στην έρευνα
του Συντάγματος του Ρήγα:
Το σημαντικό χειρόγραφο Κυθήρων

ΑΘΗΝΑ 2009

Δημήτριος Καραμπερόπουλος

Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής, Πανεπιστημίου Αθηνών

Μιλτιάδου 3, 145 62 Κηφισιά - Αθήνα

Τηλ.-Φαξ: 210 8011066

e-mail: karamber@otenet.gr

www.karaberopoulos.gr

Δημοσιεύθηκε στον τόμο του Επιστημονικού Συμποσίου (19-21 Σεπτ. 2003), *Επιστημονική Έρευνα στα Κήθυρα*, επιμ. Γεώργιος Ν. Λεοντσίνης, Ανοικτό Πανεπιστήμιο Δήμου Κηθύρων, Αθήνα 2008, σσ. 217-227.

Συμβολή στην έρευνα του Συντάγματος του Ρήγα: Το σημαντικό χειρόγραφο Κυθήρων

Το 1797 ήταν μία σημαντική χρονιά για τον Ρήγα Βελεστινλή, με πλούσια εκδοτική δραστηριότητα και την προετοιμασία του επαναστατικού του σχεδίου. Τυπώνει τη *Χάρτα της Ελλάδος* με τα δώδεκα φύλλα της σε χρονικό διάστημα έξι μηνών, τους *Χάρτες* της Βλαχίας και της Μολδαβίας, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τα βιβλία *Ηθικός Τρίπους*, *Νέος Ανάχαρσις* και *Στρατιωτικό Εγκόλπιον*.¹ Και όλα αυτά τα τυπώνει αφού έχει εξασφαλίσει την έγκριση του λογοκριτή της Αυστριακής Αστυνομίας, διότι τότε τίποτε δεν τυπωνόταν χωρίς τη σχετική έγκρισή του.

Ο Ρήγας παράλληλα ετοιμάζε και το Επαναστατικό του Μανιφέστο για μια Νέα Πολιτική Διοίκηση, δημοκρατική και αντιπροσωπευτική των λαών του βαλκανικού χώρου και της Μ. Ασίας, με τη σχεδιαζόμενη

* Ο Δημήτριος Καραμπερόπουλος είναι Δρ Ιστορίας της Ιατρικής, Πρόεδρος της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

1. Το βιβλίο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* τυπώθηκε, αλλά κατασχέθηκε από την Αυστριακή Αστυνομία μετά την προδοσία και σύλληψη του Ρήγα και δεν είδε το φως της δημοσιότητας. Ότι γνωρίζουμε είναι γνωστό από τα ανακριτικά έγγραφα των Αιμ. Λεγράντ - Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σ. 67, όπου αναγράφεται ότι το «περί στρατιωτικών κανόνων πραγματευόμενον έργον το επιγραφόμενον “ο στρατάρχης Κεβενγύλλερ”» είχε και κείμενο, καθώς και άσματα. Επίσης, από τα έγγραφα του Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σ. 165 και 185, όπου αποκαλείται «*Εγκόλπιον*», το οποίο περιείχε «τους πολεμικούς κανονισμούς».

επανάστασή του, η οποία θα αντικαθιστούσε την οθωμανική απολυταρχική εξουσία. Για το σκοπό αυτό ο Ρήγας κλεισμένος δύο μερόνυχτα στο τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου στη Βιέννη τύπωσε παράνομα το έντυπο με τον τίτλο *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, που περιέχει την «Επαναστατική Προκήρυξη», «Τα Δίκαια του Ανθρώπου», το «Σύνταγμα» και το «Θούριο». Ο Ρήγας τύπωσε παράνομα τη *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, γιατί γνώριζε πολύ καλά πως δεν θα ήταν δυνατό πλέον να παραπλανήσει το λογοκριτή της Αυστριακής Αστυνομίας, όπως έκανε με τα άλλα βιβλία και με τη *Χάρτα της Ελλάδος*, η οποία Χάρτα τελικά, όπως έχουμε δείξει, αποτελούσε τον πολιτικό χάρτη του κράτους του και όχι απλά ένα χαρτογραφικό έργο.² Τα κείμενά του τώρα μιλούσαν καθαρά για επανάσταση, για τη δημιουργία μίας νέας δημοκρατικής πολιτείας στο βαλκανικό χώρο, της «Ελληνικής Δημοκρατίας».

Τα αντίτυπα του επαναστατικού του κειμένου, που τύπωσε ο Ρήγας, τα συσκέυασε σε κιβώτια και τα απέστειλε στην Τεργέστη, η οποία αποτελούσε τότε το άκρο της αυστριακής επικράτειας στη Μεσόγειο. Θα τα παραλάμβανε όταν θα έφτανε στην Τεργέστη, αφού εν τω μεταξύ είχε εξασφαλίσει στη Βιέννη το διαβατήριο³ από την Αυστριακή Αστυνομία, για να αναχωρήσει για την Ελλάδα. Όμως η σύλληψη του Ρήγα κατά το Δεκέμβριο του 1797, μετά από την προδοσία ενός τυχαίου Έλληνα εμπόρου της Τεργέστης, στάθηκε αιτία να ανακοπεί το επαναστατικό του σχέδιο, ενώ διαφορετικά η επαναστατική του φωτιά θα είχε λάβει απρόβλεπτες διαστάσεις. Αποτέλεσμα της σύλληψης ήταν και η κατάσχεση των βιβλίων του *Στρατιωτικού Εγχειρίδιου*, με κανόνες περί πολεμικής τέχνης, που θεωρούσε ο Ρήγας απαραίτητους για την εκπαίδευση των σκλαβωμένων επαναστατών, και του ση-

-
2. Βλ. Δ. Καραμπερόπουλος, «Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο: *Η Χάρτα του Ρήγα*, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεσίνου-Ρήγα, με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998.
 3. Το γεγονός ότι ο Ρήγας είχε λάβει το διαβατήριο από τις αυστριακές αρχές δείχνει πως δεν είχαν υποψιαστεί την όλη κίνησή του. Κατ' αυτό τον τρόπο αποδεικνύεται ότι ο Ρήγας με φρόνηση προχώρησε στην όλη διοργάνωση του επαναστατικού του σχεδίου και δεν ευσταθούν τα όσα έγραψε ο Ιωάννης Φιλήμων, πως τάχα ο Ρήγας ήταν «επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων». Βλ. σχετικά Δ. Καραμπερόπουλος, *Η άδικη κρίση του Ι. Φιλήμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεσινλή*, Αθήνα 2000.

μαντικού και πρωτοποριακού του κειμένου του *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, που αποτελούσε ένα νέο τρόπο διακυβέρνησης, της δημοκρατικής διακυβέρνησης.

Από τα λίγα αντίτυπα, περίπου διακόσια, του τυπωμένου εντύπου *Νέα Πολιτική Διοίκησης*,⁴ που ξέφυγαν από τις αυστριακές αρχές κατά τη σύλληψη του Ρήγα, δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν έχει βρεθεί ούτε ένα αντίτυπο αυτής της έκδοσης της Βιέννης του 1797. Στην καταστροφή των εντύπων αυτών συνετέλεσε η σύλληψη και θανάτωση του Ρήγα με το συνακόλουθο φόβο στους κύκλους των Ελλήνων και, επιπλέον, η μετά έξι μήνες σύσταση σε επιστολή του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου του Ε^ς για την καταστροφή όσων ακόμη αντιτύπων είχαν απομείνει.

Γνωρίζουμε όμως ότι το *Σύνταγμα*, η *Νέα Πολιτική Διοίκησης* και ο *Θούριος* κυκλοφόρησαν πριν από την έντυπη έκδοση και σε χειρόγραφο μορφή, ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Συγκεκριμένα, για τη χειρόγραφο αναπαραγωγή του εντύπου της Βιέννης έχουμε πληροφορίες από τα έγγραφα Λεγράνδ,⁶ όπου σχετικά διαβάζουμε: «*Εν δε τη Πέστη λέγει ο Τουρούντζιας έδωκε το αντίτυπον τούτο προς ανάγνωσιν εις τον υπηρέτην του υιού του αυτόθι εμπόρου Ντορμούση τον καλούμενον Δημήτριον, αλλ' ότι ούτος απήνητησεν εις αυτόν ότι είχεν ήδη αντιγράψει αυτό και ότι ενησχολήθη περί αυτό δύο νύκτας χωρίς να εκφρασθή ακριβέστερον περί τούτου*». Και στη συνέχεια τονίζεται ότι «*ο Τουρούντζιας ωμίλησε περί Προκηρύξεως εν τω εν Πέστη καφενείω του Λέξερ, και παρητήρησεν ότι πλείστοι των αυτόθι Ελλήνων είχαν ήδη γνώσιν αυτής, αλλά χωρίς όμως να έχωσιν ίδει αντίτυπον αυτής παρ' οιωδήποτε*». Ακόμη

4. Από τα τρεις χιλιάδες αντίτυπα που τυπώθηκαν μυστικά στο τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου μόνο περί τα 215 αντίτυπα δεν κατασχέθηκαν, διότι μάλλον είχαν διανεμηθεί και δεν κατέστη δυνατό στην Αυστριακή Αστυνομία να τα συγκεντρώσει. Βλ. Κ. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σ. 149.
5. Η επιστολή δημοσιεύθηκε στο Γ.Γ. Παπαδόπουλος, *Τα κατά τον αοίδιμον πρωταθλητήν του ιερού των Ελλήνων αγώνος, τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τον Ε΄*, τόμ. Β΄, εν Αθήναις 1866, σ. 498-499.
6. Αιμ. Λεγράνδ - Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, ό.π., σ. 103-105.

προστίθεται ότι «το αντίτυπον όπερ αυτός είχε λάβει παρά του Ρήγα ανεκοίνωσεν εις τον νεωκόρον της αυτόθι εκκλησίας Ιωάννην Καρατζάν διά τον λόγον ότι ούτος παρεκάλεσεν αυτόν θερωμός περί τούτου και εδήλωσεν ότι θέλει ν' αντιγράψη αυτό και αποδώση πάραυτα εις αυτόν».

* * *

Πέρασαν από το 1797 πάνω από εβδομήντα χρόνια για να γνωρίσουμε το περιεχόμενο του έντυπου που τύπωσε ο Ρήγας στη Βιέννη. Δεν είχε βρεθεί μέχρι τότε ένα αντίτυπο ή χειρόγραφο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του Ρήγα. Το 1871 έγινε η αρχή.

1. Το χειρόγραφο *Ζακύνθου*. Για πρώτη φορά στο περιοδικό *Παρθενών*⁷ δημοσιεύθηκε από τον Π. Χιώτη το χειρόγραφο με το «Σύνταγμα» του Ρήγα Βελεστινλή. Το χειρόγραφο αυτό, που αποκλήθηκε «χειρόγραφο Ζακύνθου», δεν περιέχει το «Θούριο», παρά μόνο το «Σύνταγμα», ενώ το έντυπο του 1797 περιείχε και τα δύο. Το χειρόγραφο βρισκόταν στο ιδιωτικό αρχείο του νομικού καθηγητή στην Ιόνιο Ακαδημία Νικόλαου Μανιάκη (1812-1852), ο οποίος θεωρείται αντιγραφέας του χειρογράφου τούτου από το αντίτυπο του 1797. Όπως όμως παρατηρούμε, περιέχει την προσθήκη «*Ρήγα του φιλοπάτριδος...*» και στην προμετωπίδα από το «Θούριο» «*Συμβούλους προκομμένους...*» (στ. 23-26), στοιχεία που δεν περιέχονταν στο έντυπο και τα οποία μας κάνουν να υποθέσουμε ότι είναι προσθήκες του αντιγραφέα. Επίσης, στο άρθρο 4 του «Συντάγματος» αναγράφει «υποστατικόν» και όχι την τουρκική λέξη «μούλκι», όπως τα άλλα δύο χειρόγραφα, καθώς επίσης στο άρθρο 3 του «Συντάγματος» δίπλα στους ελληνικούς όρους της διοικητικής διαίρεσης του κράτους του «Επαρχία, Τοπαρχία, Προεσάτον» δεν αναγράφει τις αντίστοιχες τουρκικές λέξεις «καδιλίκια, μεμλεκέτια, σουμπασιλίκια». Ίσως να αφαιρέθηκαν από τον αντιγραφέα. Επίσης, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν οι προσθήκες και αποκλίσεις που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *Παρθενών* ήταν και στο χειρόγραφο ή προστέθηκαν από τον αντιγραφέα, ο οποίος έκανε σιωπηρές παρεμβάσεις. Δυστυχώς, το σημαντικό αυτό χειρόγραφο έχει πλέον χαθεί, αγνοείται η τύχη του.

7. Περιοδικό *Παρθενών*, τόμ. Α', 1871, σ. 507-512, 545-556.

2. Το χειρόγραφο Βουκουρεστίου. Πέρασαν άλλα ογδόντα περίπου χρόνια, όταν το 1950 ο καθηγητής Αι. Elian⁸ βρήκε ένα άλλο χειρόγραφο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* στο Βουκουρέστι, γι' αυτό και αποκλήθηκε «χειρόγραφο Βουκουρεστίου». Γράφτηκε το 1807 από τον αντιγραφέα, όπως το δηλώνει ο ίδιος στο χειρόγραφο αυτό. Ο «Θούριος» περιλαμβάνεται μαζί με άλλα προεπαναστατικά στιχουργήματα και το Σύνταγμα βρίσκεται στο τέλος ενός «Χρησιμολογίου διαφόρων χρησιμοδοτών» του Νικολάου Παρπαρίγου από τη Λέσβο και εγκαταστημένου στο Ιάσιο της Μολδαβίας.

Το ρόπαλο με τους σταυρούς –το εθνόσημο– τίθεται στο τέλος του Παραρτήματος του χειρογράφου, εντός μιας σημαίας, όπως βλέπουμε στην εικόνα. Ωστόσο, δεν διορθώνεται η φράση στο τέλος του Παραρτήματος, που αναγράφει ο Ρήγας για το ρόπαλο με τους τρεις σταυρούς, «καθώς είναι εις την αρχήν» του εντύπου. Το χειρόγραφο αυτό του Βουκουρεστίου αποτελεί μάλλον αντίγραφο του αρχικού κειμένου του Συντάγματος του Ρήγα, που κυκλοφόρησε σε χειρόγραφη μορφή πριν από την έκδοση. Στο άρθρο 16 των *Δικαιών του ανθρώπου* αναγράφεται η λέξη «οβολός», ενώ στα χειρόγραφα Ζακύνθου και Κυθήρων αναγράφεται η λέξη «λεπτόν», που σημαίνει ότι ο Ρήγας θα έκανε διορθώσεις μέχρι την τελευταία στιγμή πριν από την εκτύπωση, τακτική που συνήθιζε να ακολουθεί, όπως γνωρίζουμε και από άλλα έργα του.

3. Η πρώτη έκδοση του «Θούριου», μετά από εκείνη του Ρήγα του 1797, γίνεται το 1798 στην Κέρκυρα από τον Χριστόφορο Περραιβό.⁹ Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι ο Θούριος είχε κυκλοφορήσει πλατιά στον ελληνικό χώρο και σε χειρόγραφη μορφή σε πολλές παραλλαγές, παίρνοντας κατ' αυτό τον τρόπο μια θέση στα δημοτικά μας τραγούδια.¹⁰ Ο

8. A. Elian, "Sur la circulation manuscrite des icrits politiques Rhigas en Moldavie", *Revue roumaine d'histoire*, τόμ. 1 (1962), σ. 487-497.

9. Φωτομηχανική ανατύπωση της έκδοσης της Κέρκυρας (1798) *Επαναστατικά τραγούδια του Ρήγα και ο Ύμνος στον Μποναπάρτε του Περραιβού* έγινε από το Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998.

10. Ένα δείγμα της πλατιάς διάδοσης του «Θούριου» αποτελεί το γεγονός ότι συμπεριλήφθηκε στη συλλογή με τα δημοτικά τραγούδια από τον Claude Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, τόμ. Β', Παρίσι 1925, σ. 20-28.

Θούριος βρέθηκε και στο ρουμανικό κώδικα 3078 της βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Ακαδημίας, γραμμένο από τον αντιγραφέα Δημήτριο Αναγνώστη, 10 Ιουλίου 1809, ο οποίος στο τέλος του «Θούριου» σημειώνει: «τέλος των στίχων, οι δε νόμοι ήν πολλοί και ενβαρύνθην να τους γράψω». Θα είχε μάλλον μπροστά του το χειρόγραφο αντίγραφο του έντυπου του 1797 με το «Σύνταγμα» του Ρήγα, αλλά βαρέθηκε να αντιγράψει και αυτό το κείμενο.

4. *Το χειρόγραφο Κυθήρων*. Το αξιόλογο αυτό χειρόγραφο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του Ρήγα βρέθηκε από το φιλόλογο Εμμ. Σ. Στάθη¹¹ στο ιδιωτικό αρχείο του πατέρα του Σπύρου Στάθη (1889-1945). Το χειρόγραφο περιέχει πρώτα τη Νέα Πολιτική Διοίκηση και μετά το Θούριο, όπως είναι και στο έντυπο της Βιέννης, που γνωρίζουμε από τα ανακριτικά έγγραφα Αμ. Λεγράντ και Κων. Αμάντου.¹² Στο χειρόγραφο των Κυθήρων δεν αναγράφεται ο αντιγραφέας ούτε και το έτος αντιγραφής. Σύμφωνα με τον Στάθη, το χειρόγραφο αντιγράφηκε από έντυπο του 1797 για λογαριασμό του Κυθήριου λογίου Εμμανουήλ Καλούτση¹³ (1755-1833), ο οποίος ήταν γνωστός για τα δημοκρατικά του φρονήματα.

Σχετικά τώρα με την περιγραφή του χειρογράφου, σημειώνουμε ότι κατά την αυτοψία διαπιστώσαμε πως είναι ένα φυλλάδιο με 12 φύλλα (24 σελίδες διαστάσεων 28 εκ. x 20 εκ.). Το πρώτο φύλλο είναι λευκό και το κείμενο αρχίζει από την τρίτη σελίδα μέχρι την εικοστή τρίτη σελίδα, ενώ η εικοστή τέταρτη σελίδα είναι λευκή. Το χειρόγραφο είναι σε καλή κατάσταση, είναι ευανάγνωστο, όπως βλέπει κανείς στην εικόνα, και βρίσκεται τώρα στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, στο Τμήμα των Παλαιών Βιβλίων και Χειρογράφων. Το χειρόγραφο περιέχει την «Επαναστατική Προκήρυξη», «Τα Δίκαια του Ανθρώπου», το «Σύνταγμα» μέχρι το μέσο της εικοστής σελίδας και από εκεί το «Θούριο» μέχρι την εικοστή τρίτη σελίδα. Στην αρχή είναι σχεδιασμένο και το ρόπαλο του Ηρακλέους με τους τρεις σταυρούς. Ενδιαφέρον έχει ότι

11. Ε.Σ. Στάθης, *Το Σύνταγμα και ο Θούριος του Ρήγα. Το αρχικό και το τελικό κείμενο*. Κριτική έκδοση, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1996.

12. Βλ. Κ. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σ. 31, «...ένα τραγούδι υπέρ της ελευθερίας (ακριβώς το ευρισκόμενον εις την τέταρτην σελίδα της προκηρύξεως)».

13. Βλ. Εμμ. Στάθη, ό.π., σ. 78.

ο αντιγραφείας διέγραψε την πρώτη του απόπειρα σχεδιασμού του ροπάλου και σχεδίασε ένα άλλο ρόπαλο του Ηρακλέους με τους τρεις σταυρούς και τη φράση «*Υπέρ των νόμων και της πατρίδος*» και εντός του ροπάλου τις λέξεις «*ελευθερία-ισοτιμία-αδελφότης*».

Όσον αφορά τη θέση του ροπάλου στο έντυπο της Βιέννης, θεωρούμε ότι θα ήταν στην αρχή του κειμένου και τούτο το συμπεραίνουμε από τρία στοιχεία: πρώτον, από τη φράση που γράφεται στο τέλος του Παραρτήματος της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* και η οποία αναφέρεται στο ρόπαλο του Ηρακλέους και σημειώνει «*καθώς είναι εις την αρχήν*», δηλαδή της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπου ήταν σχεδιασμένο. Και πράγματι, στο χειρόγραφο των Κυθήρων το σχέδιο του ροπάλου βρίσκεται στην αρχή του κειμένου. Δεύτερον, από τη ρωσική μετάφραση¹⁴ του «Συντάγματος», η οποία πραγματοποιήθηκε μετά την προδοσία και την αποκάλυψη της επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα. Παρατηρούμε ότι η ρωσική μετάφραση, που έγινε από το έντυπο του 1797, έχει την ίδια αναγραφή με το σχέδιο στην αρχή της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπως και το χειρόγραφο Κυθήρων. Και τρίτον, ο Αυστριακός τυπογράφος των αδελφών Πούλιου κατέθεσε ότι το έντυπο που τυπώθηκε είχε στην αρχή «*ξυλογραφίαν σφηνός*»,¹⁵ δηλαδή το ρόπαλο του Ηρακλέους.

Ο Εμμ. Στάθης έχει μεταγράψει κριτικά το χειρόγραφο στο βιβλίο του, που εξέδωσε το 1996, και στη συνέχεια αυτό έχει χρησιμοποιηθεί στην πρόσφατη έκδοση των έργων του Ρήγα από τη Βουλή των Ελλήνων. Με την ευκαιρία θέλουμε να επισημάνουμε ότι η λέξη «*εξουσίαν*» στην τελευταία φράση του άρθρου 68 του Συντάγματος του χειρογράφου «*...δεν μετέρχονται καμμίαν προσωπικήν εξουσίαν, αλλ' εν ονόματι του διοικητηρίου*», στην έκδοση του Εμμ. Στάθης έχει αντικατασταθεί από τη λέξη «*εξέτασιν*», που δεν δίνει εννοιολογικό περιεχόμενο στην

14. Τη ρωσική μετάφραση της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* και του Θούριου, αντίτυπο της οποίας είχε προμηθευθεί το Φεβρουάριο του 1798 το Υπουργείο Εξωτερικών της Ρωσίας, ανακάλυψε και παρουσίασε το 1963 ο ιστορικός και ακαδημαϊκός Αρ. Γρηγόριο, βλ. Α. Βρανούσης, *Ρήγας*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σ. 675.

15. Κ. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σ. 21.

πρόταση. Το λάθος αυτό φυσικά έχει αναπαραχθεί στη συνέχεια και στην πρόσφατη έκδοση της Βουλής των Ελλήνων.¹⁶

Σχετικά με τις τουρκικές λέξεις που αναγράφονται στο Σύνταγμα, θα θέλαμε να σημειώσουμε ότι στην πρόσφατη έρευνά μας «Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο»¹⁷ αποδεικνύουμε με ενδοκειμενικά στοιχεία ότι είναι μετάφραση του Ρήγα και όχι άλλου φίλου του, όπως έχει υποστηριχθεί. Επιπλέον, στη μελέτη μας αυτή έχουμε διαπιστώσει ότι στο έργο αυτό ο Ρήγας δεν χρησιμοποιεί ξένες λέξεις, στοιχείο που μας κάνει να υποθέσουμε ότι τουλάχιστον το διόρθωσε την τελευταία στιγμή πριν τυπωθεί, όταν δηλαδή έφθασε στην ακμή της επαναστατικής του δράσης. Ακόμη, παρατηρήσαμε ότι και η «Επαναστατική Προκήρυξη» δεν περιέχει ξένες λέξεις, θεωρώντας ότι μάλλον θα γράφτηκε πριν από την εκτύπωση.

Κάνουμε την υπόθεση μήπως ο Ρήγας ακολούθησε την ίδια τακτική και στα «Δίκαια του Ανθρώπου» και στο «Σύνταγμα», να τα διόρθωσε δηλαδή την τελευταία στιγμή και να διέγραψε τις ξένες λέξεις πριν από την εκτύπωση της *Νέας Πολιτικής Διοίκησης*. Οι αναγραφόμενες τώρα στα χειρόγραφα ξένες λέξεις πιθανόν να έχουν τεθεί εν μέρει από τους αντιγραφείς, για να επεξηγήσουν τις καινούργιες λέξεις που εισήγαγε ο Ρήγας, ή ο ίδιος να τις είχε αναγράψει αρχικά στο χειρόγραφό του. Στοιχείο που ενισχύει την άποψη ότι ο Ρήγας μέχρι και την τελευταία στιγμή μπορεί να έκανε διορθώσεις στο κείμενό του πριν από την εκτύπωση του εντύπου της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, αποτελεί το γεγονός ότι στο άρθρο 16 των «Δικαίων του Ανθρώπου» του χειρογράφου Βουκουρεστίου αναγράφεται η λέξη «οβολός», ενώ στα χειρόγραφα Ζακύνθου και Κυθήρων αναγράφεται η λέξη «λεπτόν».

Ο όρος «μούλκι» χρησιμοποιείται μόνο σε μία περίπτωση (άρθρο 4 του Συντάγματος) από τις επτά περιπτώσεις που αναφέρεται ο όρος

16. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα σωζόμενα*, πέμπτος τόμος, *Νέα Πολιτική Διοίκησης*. Εισαγωγή-Επιμέλεια-Σχόλια Π. Μ. Κιτρομηλίδης, εκδ. Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000, σ. 60.

17. Δ. Καραμπερόπουλος, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001· και Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, εκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, Εισαγωγή σ. λα΄-λγ΄.

«υποστατικόν» (Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου άρθρο 4, 8 και 16, Σύνταγμα άρθρο 4, 54 και 122). Σημειώνουμε ωστόσο ότι η γερμανική μετάφραση¹⁸ της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* στο άρθρο 4 του «Συντάγματος» δεν αναγράφει τη λέξη «μούλκι» δίπλα στη γερμανική λέξη «Beizung». Επίσης, η λέξη «ζαμπιτλίκι» του άρθρου 14 του «Συντάγματος» μεταφράζεται στα γερμανικά «Sicherheitswache» (=φρουρά ασφαλείας) χωρίς επεξηγήσεις, διότι προφανώς ο μεταφραστής γνώριζε τη λέξη και την απέδωσε στα γερμανικά. Ομοίως, σχετικά και με τον όρο «Πλάσα» του άρθρου 78 του Συντάγματος, φαίνεται ότι ο μεταφραστής στα γερμανικά γνώριζε τον όρο και τον απέδωσε με τον όρο «Gemeinde», βάζοντας σε παρένθεση ως επεξήγηση και τη γαλλική λέξη «commune».

Ακόμη, θέλουμε να επισημάνουμε ότι κατά την εξέταση της γερμανικής μετάφρασης του «Συντάγματος» στο άρθρο 2 παρατηρήσαμε ότι ο μεταφραστής αναγράφει τις λέξεις «Επαρχία», «Τοπαρχία» και «Προεστάτον» με λατινικούς χαρακτήρες, «Eparchien», «Toparchien», «Proestate», και σε παρένθεση επεξηγεί ότι στα τουρκικά η Επαρχία λέγεται «Memlek» και στα γαλλικά «Departements», η «Τοπαρχία» στα τουρκικά «Kadi», στα γαλλικά «Districts» παραθέτοντας και τη γερμανική αντίστοιχη λέξη «Bezirke», και για τον όρο «Προεστάτον» σημειώνει τους όρους στα τουρκικά «Sumpasilik», στα γαλλικά «Cantons» και στα γερμανικά «Ortschaften». Σημειώνουμε όμως ότι στα χειρόγραφα Κυθήρων και Βουκουρεστίου της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* υπάρχει επεξήγηση σε παρένθεση ότι στα τουρκικά η «Επαρχία» ονομάζεται «Μαμλεκέτια», η Τοπαρχία «Καδιλίγια» και το «Προεστάτον» αποκαλείται «Σουμπασιλίγια».

Το αρχικό κείμενο του εντύπου μάλλον είχε τους ελληνικούς όρους «Επαρχία, Τοπαρχία, Προεστάτον», τους οποίους και ο μεταφραστής τους στα γερμανικά αναγράφει με τους λατινικούς χαρακτήρες, αλλά για να γίνουν κατανοητοί οι όροι αυτοί θέτει σε παρένθεση τους αντίστοιχους όρους στα τουρκικά, γαλλικά και γερμανικά. Νομίζουμε ότι ο Ρήγας δεν θα ανέγραφε όλους αυτούς τους όρους. Μάλλον θα περιείχε

18. Η γερμανική μετάφραση του Συντάγματος του Ρήγα περιέχεται εις του Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σ. 45-83.

τους τουρκικούς όρους στα χειρόγρατά του, και πιθανόν στο έντυπο να τους αφαιρέσει, ακολουθώντας την τακτική της τελευταίας στιγμής, να αποκαθαίρει το λεξιλόγιό του από τις ξένες λέξεις, που αναφέραμε παραπάνω, ή ίσως τους άφησε, για να γίνουν κατανοητοί οι καινούργιοι όροι που ήθελε να εισαγάγει στην πολιτική διοίκηση του κράτους του. Ενδιαφέρον πάντως έχει να επισημάνουμε ότι ο Ρήγας ενώ στον αυτόγραφο Χάρτη της Βλαχίας χρησιμοποίησε τον όρο «Καδιλίγια», αναγράφοντας επιπλέον το «Καδιλίκι Λόβιστα», που περιέχει και ο πρότυπος χάρτης, όμως παρέλειψε τον όρο «Καδιλίγια» στην έκδοση του Χάρτη της Βλαχίας.¹⁹

Πάντως, το γεγονός ότι στο άρθρο 78 του «Συντάγματος» ο μεταφραστής στα γερμανικά τους όρους «Επαρχία, Τοπαρχία» συνοδεύει με τους αντίστοιχους όρους στα τουρκικά «Memleket» και «Kadiliki» και με τους όρους στα γαλλικά, όπως και στο άρθρο 2 του «Συντάγματος», και ακόμη ότι οι τουρκικοί όροι αναγράφονται αντίστοιχα και στα χειρόγραφα Κυθήρων και Βουκουρεστίου, μας κάνει να καταλήξουμε ότι μάλλον θα περιέχονταν και στο έντυπο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, που τύπωσε ο Ρήγας το 1797.

* * *

Με το χειρόγραφο των Κυθήρων του Συντάγματος του Ρήγα, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι μάλλον έχουμε μπροστά μας ένα αντίγραφο του εντύπου του Συντάγματος του Ρήγα του 1797, που δυστυχώς δεν έχει μέχρι τώρα βρεθεί. Το χειρόγραφο των Κυθήρων μάς βοηθάει να αναπαραστήσουμε το κείμενο που τύπωσε ο Ρήγας Βελεστινλής και το οποίο αποτελεί το πρώτο πολιτικό συνταγματικό κείμενο του νεότερου Ελληνισμού.

19. Βλ. Α. Αβραμιά, «Τα τοπωνύμια της Βλαχίας στον χειρόγραφο χάρτη του Ρήγα», *Ο Ερασιστής* 17 (1981), σ. 100-119, και «Η “Νέα Χάρτα της Βλαχίας” του Ρήγα και η αυτόγραφος επεξεργασία της», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 53 (1978), σ. 395-407. Πρβλ. Δ. Καραμπερόπουλος, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή. Επανεκδόση για πρώτη φορά και νέα στοιχεία*, εκδ. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

Με αρχική διοίκηση του καλοκαίου του Ρήγας, του μισοί Ασίας, του 3
 μισοί του ενός & του Βραχμοσφάνιας

Ὅσος ἴσος τῶν + + + Ὅσος ἴσος τῶν + + +
 ἡ ἀδελφότης ἀδελφότης ἡ ἀδελφότης ἀδελφότης
 & ἡ ἀδελφότης & ἡ ἀδελφότης

Ὁ λαὸς ἀπόγονος ἡ ἀδελφότης ὅσον καλοκαίου του Ρήγας, του μισοί Ασίας, του
 μισοί του ενός, του Βραχμοσφάνιας, & ὅσοι ὅσοι καλοκαίου του ἀδελφότης
 ἡ ἀδελφότης ἡ ἀδελφότης ἡ ἀδελφότης ἡ ἀδελφότης ἡ ἀδελφότης ἡ ἀδελφότης

Η αρχή του χειρόγραφου Κυθήρων με το ρόπαλο του Ηρακλέους

D. KARAMBEROPOULOS

CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF RHIGAS'S CONSTITUTION: THE CYTHERA'S SIGNIFICANT MANUSCRIPT

Abstract

The publication of the Constitution that Rhigas Velestinlis printed in Wien in 1797, has not been bound yet, nevertheless its manuscripts have been located with their content. One of them is the manuscript of Cythera, which was presented by literature Emm. Stathis in 1996 and now belongs to the Library of the Greek Parliament. At the beginning of the manuscript there is a picture of Hercules' cudgel with three crosses on it and the words "freedom, parity, fraternity", as they were in the publication of 1797. The significant manuscript of Cythera helps us to reproduce the text, which Rhigas printed and it is the first constitutional text of the New Hellenism.

